

van een
ertoe aan
Zeer ge-
te zingen
chen naar
van zulk
n zorgen,
van onze
oep. Voor-
steren —

zine orde-
he pastor
dan niter-
zijn „fi-
hij kans
niet over
ve thuis,
indruk te
liefde. In
op moei-
olite sur-
ner bewe-
orkomen,
enals be-
voor het

muziek in
sche Kur-
chöre. De
n 10 à 12
eze arbeid
teliefd ge-
zij op de
complexen,
farencorp-
p Ravens-
ulo, door
unengene-
Zijn trom-
ch op den
blaast hij
rod". Men
mede van
hij in een
list vroeg
spelen op
t veld ge-
mond en
de tonen

even, de
ene evan-
moet on-
moedien
geen
hierbij op-
werpen.
Dan moet
moet den
pastorale
erven van
en er toch
den zijn,
ekenschap
is echter,
trouwens
lugschool-
edeneeren
een een-
ht woord.
ruiken,
regeling,
raad der
Zij is be-
sling. Juist
enst doen.

der
atie-arbeid
et Evange-

en aan een
commissie
ar midden
a penning-

staan; het
dingen van
met Chris-
mede wat
en geacht.
zen arbeid
rdt gestort
er jaar
reformeerd
bijdragen
oor zoover
gerechtigd
odig acht.
nste een-
et de sub-
aan de
id.
nizie voor
commissie

voor de Straatprediking verslag uit van haren arbeid.

6. Als sprekers bij de Straatprediking treden slechts personen op, die op daartoe strekkend advies van de sub-commissie door de Commissie voor den Evangelisatie-arbeid zijn voorgedragen aan den Kerkeraad en door dezen zijn benoemd.

7. De sub-commissie voert al haren arbeid uit in gebondenheid aan deze regeling en voor zooveel noodig volgens nadere opdracht van de Commissie voor den Evangelisatie-arbeid.

Tot zoover de Zaaandamsche regeling.
Vinde het navolgend, waar men dit werk nog niet ter hand nam.

N. B.

LITERATUUR EN KUNST.

Christendom en Kunst.¹⁾

I.

Daar de bedoeling van deze rubriek in „De Reformatie“, naar ik meen te mogen besluiten uit vorige artikelen, in hoofdzaak is: leiding te geven aan de onder ons, speciaal onder de jongere generatie, opwakende belangstelling in literatuur en kunst, wilde ik pogen in enkele vervolgartikelen het bovenstaand onderwerp met al zijn eigenaardige moeilijkheden zoo veel mogelijk ook van praktischen kant te bezien. Ik doe dit in 't geheel niet uit een zekere schuwheid voor theoretische bezinning, maar geleid door de volgende overweging:

Het is een onloochenbaar feit, dat het in de praktijk van het leven bijna nooit zóó toe gaat, dat men uitgaande van theoretische bespiegeling voorischijsd tot praktische verwerkelijking van het door bezinning verkregen, — maar het geschiedt meestal zóó, dat wij ons op zeker oogenblik van ons leven plotseling bewust worden van den geestelijken nood, waarin wij verkeeren, omdat wij verlegen staan in de felle werkelijkheid van het leven. Om het met andere woorden te zeggen: de praktijk van het leven, die ons dringt tot beslissen en tot het innemen van een bepaald „standpunt“, komt vaak op ons aan lang vóór onze theorie „af“ is, — ja zelfs vóór we nog met onze gedachten op theoretische baan ons begeven hebben!

Deze levenswerkelijkheid is het dus, die aandriift tot bezinning, — die de atmosfeer pas schept voor zulk een bezinning.

Nu bestaat er ondanks dit alles toch gevaar, dat sommigen buiten alle contact met het leven een theorie-van-eigen-maaksel opbouwden, die nu à tort et à travers trachten te handhaven tegenover hen, die juist door innig contact met het leven een eenigszins anderen „kijk“ gekregen hebben op vele dingen, en bezwaarlijk hunne bevrediging kunnen vinden in zulk een geheel buiten-het-leven-om-opgebouwd stelsel.

Deze methode heeft dit niet te onderschatten gevaar: zij brengt ons tot allerlei aprioristische (voorbarige) constructies, die misschien voor een oogenblik wel bevredigen, zelfs door haar kunstvollen vorm een zeker aesthetisch genot kunnen verschaffen, maar die haar schijnbestaan niet langer kunnen rekken, wanneer zij de vuurproef der werkelijkheid moeten doorstaan.

Het is een methode, die ook onder ons wel eens slachtoffers gemaakt heeft, en zeker zal voortgaan te maken, als we niet leeren voorzichtig te zijn, en minder roekeloos antwoorden te geven op vragen, wier beteekenis en diepte nauwelijks gepeild is. Het is een feit, dat wij de oplossingen van allerlei levensmoeilijkheden meenen klaar te hebben en er over te kunnen beschikken naar believen als over een homocopathische huisapotheek, welke kwaal zich maar mocht voordoen.

Zoo weten wij allen, dat wij als Christenen „in de wereld“ maar niet „van de wereld“ moeten zijn, — dat wij aardse schatten, voorzoover wij daarmee bedield zijn, moeten bezitten „als niet bezittende“, maar weten wij ook, dat dit niet als oplossing mag worden aangeboden aan een, die daarmee worstelt in zijn leven?

Zijn wij er van overtuigd, dat wij met zulk een schijn-oplossing de moeilijkheden alleen maar aanduiden, maar ze overigens geen haarbreed verder tot haar werkelijke oplossing brengen?

En zoo zeggen wij nog veel meer, waarmee wij te goeder trouw ernstige menschen van ons verwijderen, in plaats van hen verder te helpen. Wij houden dan onze theorie gereed, de één in extenso, de ander in zak-formaat, maar de toepassing op

¹⁾ Tot mijn groote vreugde zal de heer W. E. Engelkes, litt. h. n. doct., — dus reeds om zijn heroepende en bevoegde op dit gebied — een poging doen voor de lezers van „De Reformatie“ het vraagstuk van de verhouding van christendom en kunst te belichten.

Tot dusver is bijna uitsluitend in deze rubriek de meer begrensde kwestie van letterkunde en christendom aan de orde gesteld.

Het is noodig, dat wij, tegelijk met het aangrijpen en vasthouden van het grondprincipe, de kunst als zoodanig binnen ons gezichtsveld brengen.

Reeds het enkele stellen van het probleem heeft voor ons, in dit opzicht klaarsmakend, volk, intensief opvoedkundige beteekenis.

Wij mogen echter van den heer Engelkes meer verwachten dan een enkel wakker stooten tot belangstelling.

En wat vooral voor ons blad waarde heeft: De schrijver behoort tot degenen, die de beweging en het doel der „jongeren“ begrijpt en zelf besluit aan hun zijde staat.

K. W.

de praktijk is te schematisch, te voorbarig; wij geven den indruk van te veel op te leggen, te weinig aan te passen!

Wanneer het mij niet te ver afvoerde van mijn eigenlijk onderwerp, zou ik hier nog veel aan willen toevoegen.

Toch vleij ik mij met de gedachte, dat deze inleiding niet geheel overbodig geweest is. Immers ook waar de verhouding van Christendom en kunst ter sprake komt, moeten wij helaas vaak een dergelijke geweldenaar constateeren, wanneer een voorbarig opgestelde theorie „wordt opgelegd aan de praktijk“.

Voor velen is de kwestie van de verhouding van Christendom en kunst nog altijd een zeer eenvoudige, ja eigenlijk niet eens een kwestie! Het is immers zeer gemakkelijk het woordje „Christelijk“ voor „kunst“ te plaatsen. Wat wij dan onder deze „Christelijke kunst“ te verstaan hebben schijnt zeer duidelijk, en hoe zoo iets ontstaat, kan men zich zoo gemakkelijk indenken. Het kan immers niet anders, denkt men, of een Christen, die tevens het geluk heeft een kunstenaarsaanleg te bezitten, „produceert“ (let op het mechanische in dit beeld!) van zelf „Christelijke kunst“.

Het kunstwerk van zulk een Christen, of het kunstwerk, dat een Christen „genieten“ mag, zal nu hebben te voldoen aan twee eischen. Het moet „schoon“ zijn naar den vorm, maar wat den inhoud betreft ook beantwoorden aan zekere zedelijke normen, ons in Gods Woord geopenbaard.

Nu moet het mij dadelijk van 'thart, dat men (zeer terecht, als men nog ernst maakt met het woord „christelijk“) wat betreft de tweede eisch onder ons van geen transigeeren weten wil, — maar dat men zeer groote schade berokkend heeft aan eigen zaak, door onder de vlag van „Christelijke kunst“ te varen met een zeer bedenkelijke lading. Het is een feit, dat jammerlijke „kunstproducten“, die aan den eersten eisch weinig of in 't geheel niet beantwoorden, toch nog onder ons geduld, en zelfs openlijk aangeprezen werden. Ik meen echter, dat Dr Wielenga over dit euvel den staf gebroken heeft op zulk een lofwaaardige wijze, dat ik het hem niet gaarne zou trachten te verbeteren!

De vraag is thans aan de orde: „Is aan een dergelijken eisch in onze dagen zoo gemakkelijk te voldoen?“ Vooral als men ernstig rekening houdt met de eischen van het Christelijk leven en tegelijk in aanmerking neemt onze moderne kunstontwikkeling? Of is het stellen van de twee boven-gevoemde voorwaarden zonder meer niet al te naïef? Wij vreezen, dat we hier te doen hebben met een van de zooveel genoemde schijn-oplossingen van moeilijke levensproblemen in één zinnetje!

Het is in elk geval reeds een verschijnsel, dat tot ernstig nadenken stemt, wanneer een veelbelovend dichter als Geerten Gossaert zijn kunst vaarwel zegt, omdat hij voor zich geen synthese kan vinden tusschen Christendom en kunst. En meerderen zijn er in onzen tijd, die met gelijke moeilijkheden te kampen hebben.

Ik mag hier in dit verband wel eens noemen de jaarlijksche aesthetisch-religieuze conferenties van de N. C. S. V., waar, juist om het eenzijdig-theoretische te vermijden, steeds bekende letterkundigen en kunstenaars genoodigd worden. Er gaat bijna geen jaar voorbij, of deze in 'toog van velen reeds opgeloste kwestie eischt daar een belangrijk, zoo niet het grootste deel van de besprekingen voor zich op.

Van al deze verschijnselen geen nota te nemen, zou eenvoudig onverantwoordelijk zijn, al zouden we ten slotte zelf op grond van eigen overtuiging ons meer geneigd voelen tot een ander standpunt.

Vóór we dus persoonlijk een dergelijke synthese aanvaarden, hebben we ons wel rekenschap te geven, of we niet twee geheel heterogene dingen willen verbinden. En wie ten slotte door ernstig nadenken en na veel teleurstellende ervaring tot de conclusie mocht komen, dat hij voorshands geen mogelijkheid ziet tot vereeniging van deze beiden in eigen leven, diens besluit hebben wij in elk geval te eerbiedigen.

„Laten wij het ons voor gezegd houden“, waarschuwde Dr W. terecht, „wanneer zulke mannen, die én de kunst én het Christendom hebben dóórvoeld, verklaren, dat naar hun bevinding beide onverenigbaar zijn“ (vgl. „De Reformatie“ van 25 Febr. j.l.).

Maar ik wilde hierover later nog uitvoeriger spreken. In een volgend artikel wilde ik nu de vraag onder de oogen zien, wat het ons eigenlijk zoo lastig maakt, als wij de twee begrippen „Christendom“ en „kunst“ gaan combineeren, en welke twee elkaar schijnbaar uitsluitende levensrichtingen we dan ontmoeten.

W. E. ENGELKES.

PERS-SCHOUW.

Het Getuigenis des Heiligen Geestes.

Zooewel de Theologische School als de Vrije Universiteit hebben in deze weken haar jaarvergaderingen. Wij geven niet als andere bladen uitgebreide verslagen, van wat daar gesproken en besloten wordt, maar kiezen er het een en ander

uit, wat wij gaarne onder de aandacht van de lezers brengen.

Op den Theologischen Schooldag behandelde Dr van Dijk van Groningen het Getuigenis des Heiligen Geestes (Testimonium Spiritus Sancti) en dan niet het Algemeene Geestesgetuigenis (Testimonium Spiritus Sancti Generale), maar het Bijzondere (speciale) en nog meer gepreciseerd niet het uitwendige (externum), maar het inwendige (internum). Hiermee heb ik dan meteen de voornaamste Latijnsche woorden vertaald.

Van te voren had „De Bazuin“ de volgende stellingen gepubliceerd:

I. Wanneer wij gaan spreken over het Testimonium Spiritus Sancti, dan hebben wij daarbij op het oog niet het Testimonium Spiritus Sancti generale, doch het Testimonium Spiritus Sancti speciale, en dan niet het Test. S. S. speciale externum doch het T. S. S. internum.

II. Onder dit T. S. S. speciale internum hebben wij te verstaan die werking des Heiligen Geestes in den mensch, waardoor deze het vermogen, den zin ontvangt om de Heilige Schrift onmiddellijk te herkennen als het Woord van God en dus als de Waarheid.

III. Aangezien dit T. S. S. niet te scheiden is van, maar feitelijk één is met de wedergeboorte, zoo volgt hieruit, dat de uitwerking van het T. S. S. in den mensch niet slechts deze is, dat hij de Heilige Schrift als Gods Woord herkent, maar ook dit, dat de mensch door dit Testimonium er toe gebracht wordt, zich voor dat Woord te buigen, op dat Woord te vertrouwen, zich door dat Woord te laten verbrijden en vertroosten.

IV. Uit het voorgaande volgt vanzelf dat het T. S. S. niet geeft een nieuwe openbaring naast of boven de Heilige Schrift, noch ook herhaalt wat reeds in de Heilige Schrift is gezegd.

Het T. S. S. is een formeele werking des Geestes, maar heeft geen materielen inhoud.

V. Ofschoon de laatste stelling onder ons wel algemeene instemming zal vinden, zoo worden er toch telkens uitdrukkingen gebragt, die den indruk vestigen als zou men wel eenigen materielen inhoud aan dit getuigenis toeschrijven.

VI. Om dit laatste te voorkomen verliende het misschien aanbeveling om de bedoelde werking des Geestes niet te noemen Testimonium, of Getuigenis, maar liever Illuminatie of Verlichting.

Een „Getuigenis“ toch laat zich niet denken zonder bepaalden inhoud, ter „verlichting“, hetwelk inderdaad een zuivere formeele werking is.

VII. Dit T. S. S. nu heeft betrekking op heel de Heilige Schrift. Het leert ons niet slechts een stuk van den Bijbel, maar heel den Bijbel zien als het Woord van God, de Waarheid.

VIII. Dat nu echter niet alle deelen der Schrift door den mensch, die het Testimonium S. S. bezit, even spoedig als Gods Woord herkend worden, dit vindt zijn oorzaak hierin dat:

a. Het licht der Waarheid Gods in elk Schriftgedeelte niet even duidelijk straalt, en

b. De mensch, die door de werking des Heiligen Geestes den zin ontving om Gods Woord als zoodanig te herkennen, van dat vermogen niet altijd een even ijverig gebruik maakt.

IX. Dit laatste dringe elk kind van God om zich met al den ernst en al de kracht van zijn herboren hart te wijden aan het onderzoek der Heilige Schrift; dan zal het allengs Gods licht zien, Gods stem hooren, ook daar waar het vroeger niets vond dan woorden, als in elk ander geschrift.

X. Deze beschouwing van het T. S. S. is van zeer groote beteekenis. In de eerste plaats wordt het bij een dergelijke beschouwing ten eenenmale onmogelijk om in dit Testimonium te zien de „grond des geloofs“,

en in de tweede plaats slaan wij met deze beschouwing van het T. S. S. alleen sterk tegen allerlei valsche (al is het ook goed bedoelde) mystiek, waartegen wij ook in onze kringen telkens nog te worstelen hebben.

Aangaande referaat en debat kunnen we uit „De Wachter“ en „De Standaard“ het volgende mededeelen:

Wanneer wij hier spreken van het Testimonium Spiritus Sancti, dan hebben wij daarbij niet het oog op het Testimonium Generale, waaraan voor eenige jaren Dr Hepp zijn dissertatie heeft gewijd, maar dan denken wij daarbij aan het Testimonium Spiritus Sancti Speciale; en dan niet het T. S. S. speciale gelijk dat in de H. S. tot ons komt, maar gelijk het werkt in ons hart. Het T. S. S. alzoo waaraan wij gewoonlijk bij het noemen van dat woord denken.

Onder dit Testimonium Spiritus Sancti hebben wij te verstaan die werking des Heiligen Geestes in den zondaar, waardoor deze het vermogen, den zin ontvangt om de Heilige Schrift onmiddellijk te herkennen als het Woord van God en dus als de Waarheid.

terwijl het tevens den mensch zoo bewerkt dat hij geneigd wordt dat Woord, als het Woord van God te aanvaarden en er zich onder te buigen, om tenslotte den mensch er toe te brengen naar dat Woord, als het Woord van God, zijn gansche leven in te richten.

In den Bijbel, de H. S. hebben wij het Woord van God. Zoo dient die Bijbel zelf zich aan, zoo is het door de kerk aller eeuwen beleden, zoo beaamt het elk kind van God. Dat is een heerlijke gelachte.

Maar hoe krijgen wij nu dienaangaande zekerheid, zekerheid dat dit werkelijk zoo is?

De eenige weg, die tot werkelijke zekerheid kan leiden is die van onmiddellijke evadentie. Alleen van die waarheden ben ik absoluut zeker, die zich onmiddellijk als zoodanig aan mij voordoen. Zoo is het ook met de waarheid, dat de Bijbel

Gods Woord is. Heeft nu echter de mensch van nature het vermogen waardoor die Bijbel zich onmiddellijk als Gods Woord aan hem kan voordoen?

De praktijk leert van niet.

Dat vermogen moet hem gegeven worden door God en wel meer bepaald door de werking des Geestes (1 Cor. 2:14, 1 Cor. 12:3). Welnu dat doet de Geest ook bij de uitverkorenen (1 Joh. 2:20; 1 Joh. 2:27; 1 Joh. 5:6).

Deze werking des Geestes nu noemen wij het Testimonium Spiritus Sancti.

Dit T. S. S. is dus een verlichting van het verstand, maar het is toch ook meer dan dat.

Stel, dat de Heilige Geest alleen des menschen verstand verlichtte om den mensch in staat te stellen Gods Woord als zoodanig te herkennen; wat zou dat nog baten. Dan zou die mensch toch nog (wijl zijn wil een verdorven wil is) zeggen: Gij liegt; precies zooals de Satan in het Paradijs zeide van het Woord, dat hij wist Gods Woord te zijn.

Neen, zal de verlichting des verstands tot het herkennen van het Woord van God den mensch iets baten, dan moet tevens zijn wil worden bewerkt tot aanvaarden, het beamen van dat Woord.

Welnu dat doet de Geest ook. Hij bewerkt des menschen wil zoo, dat die mensch, als hij een woord als Gods Woord heeft erkend, daarop terstond amen zegt.

Als Gods Woord zegt: Gij zijt een zondaar, dan zegt hij: Dat is ook zoo.

Als Gods Woord zegt: Daar is in Christus verlossing, dan zegt de mensch: die het Testimonium ontving: Dat is ook zoo.

Als Gods Woord zegt: Gij moet tot dien Christus de toevlucht nemen en op Hem vertrouwen en niet meer vreesen, dan zegt die mensch: Dat is ook zoo.

Maar ook dit is nog niet genoeg.

Bij het aanvaarden van het Woord van God als de Waarheid moet vervolgens ook komen het inrichten des levens naar die waarheid.

Welnu, ook dat is ten slotte een deel van het T. S. S., dat het den mensch er toe brengt zijn gansche leven naar dat Woord in te richten.

Als Gods Woord tot hem zegt: Gij moet u vernederen om uwe zonden, dan doet hij dat ook.

Als Gods Woord zegt: Gij moet de toevlucht nemen tot Christus, dan doet hij dat ook. Als Gods Woord zegt: Vertrouw nu op dien Christus en vrees en twijfel niet meer, dan gehoorzaamt hij ook.

Zoo wordt dus, wijl het T. S. S. ten slotte den mensch er toe dringt om naar de Schrift als het Woord van God zijn leven in te richten ook de persoonlijke heilsvetzerheid in het hart geboren, wijl ook de eisch daartoe als een Woord Gods tot dien mensch komt, en de Heilige Geest hem ook in staat stelt en er toe dringt zich aan dien eisch te onderwerpen.

Uit het bovenstaande volgt, dat het T. S. S. geen nieuwe openbaring geeft, naast of boven de H. S.; noch ook herhaalt wat in de Schrift reeds gezegd was.

Het T. S. S. is een formeele werking, maar heeft geen materiële inhoud.

Ofschoon dit laatste feitelijk niet nog eens behoeft gezegd te worden, doen we het toch nog eens om het belang der zaak.

Gods Woord is volkomen, daar behoeft niets aan toegevoegd te worden. Ook behoeft niets te worden herhaald, wat Gods Woord reeds zeide. Dat zou overvloedigheid zijn.

Bovendien zou het ons voor onze zekerheid niet baten of de Geest in ons hart ons al iets bepaalds zeide.

Immers dan zouden wij toch weer kunnen vragen: Hoe weet ik nu of dat van den Geest is.

Daarom kan het T. S. S. geen materiële inhoud hebben.

Het zegt ons niets — het zegt niet, dat de Bijbel Gods Woord is, het zegt niet, dat wij Gods kinderen zijn.

Het is de Schrift die ons deze dingen zegt en als zoodanig is het het T. S. S., dat ons deze dingen als Gods Woord hooren doet.

Ofschoon dit laatste onder ons wel algemeene instemming zal vinden, zoo worden er toch telkens uitdrukkingen gebezigd, die den indruk vestigen als zou men wel eenigen materiële inhoud aan dit getuigenis toeschrijven.

Zoo doet Dr Hepp in zijn dissertatie; hij zegt wel, dat het T. S. S. slechts formeel is, maar aan den anderen kant spreekt hij, dat dit getuigenis den mensch aanzegt, dat de Heilige Geest dit Testimonium geeft als een getuigenis — dat de Heilige Geest het aflegt; dat de Heilige Geest er bij spreekt tot het verstand, enz., allemaal termen, die, opgevat zooals ze er staan, wel degelijk aan een bepaalden inhoud doen denken.

Nog sterker doet Dr Bavinek dit in zijn dogmatiek; behalve, dat hij dezelfde termen gebruikt als Dr Hepp, zegt hij, handelende over het Testimonium: Er is een wezenlijk en ook gemakkelijk kenbaar verschil tusschen het Getuigenis des Heiligen Geestes als Hij tot onze zielen zegt: Ik ben uw heil, enz. Daar wordt dus uitdrukkelijk een bepaalde inhoud aan 't getuigenis des Geestes toegeschreven.

Maar veel meer is dit het geval nog in de gewone vrome gesprekken, in prediking en gebed. Spr. is overtuigd, dat verre de meeste gemeentesleden bij het T. S. S. indertijd denken aan een soort prediking des Geestes in het hart. En hoe komt dat? Door den naam. Een Testimonium in den eigenlijken zin heeft een inhoud. Een formeel getuigenis is feitelijk een contradictio in terminis. Vandaar dat men hierover sprekende of schrijvende ook telkens tot tegenstrijdigheden komt.

Vóór de gedachtenwisseling aanvangt, wordt ter verpoizing gezongen Ps. 119:67.

De Schoemakers, van Kampen, vraagt nog eenige opheldering, over wat gezegd is aangaande Prof. Ravinek en Dr Hepp. 't Was hun bedoeling toch niet, om iets te zetten naast of tegenover het Woord. Maar: doet de ref. niet, wat hij in anderen laadt? Stelling 3 (oude redactie) zegt hetzelfde als Dr Ravinek en Dr Hepp.

Prof. Ridderbos zou haast kunnen zwijgen. Hij is het geheel met De Schoemakers eens. Spr. heeft een bezwaar; hij heeft niet genoeg de consequentie bemerkt, die hij van een Fries verwacht. In het referaat kwam telkens de uitdrukking voor: het testimonium overtuigt ons, dat enz. Er zijn stukken in het referaat, die spreker doen denken aan een brillenverkooper, die je een bril opzet en zegt: nu moet gij kijken. Dat is mis.

De Geest geeft niet alleen een oog, maar doet ook zien. Anders zou het gemiddelde deïstisch worden opgevat. Maar is het dan juist gezegd, als men beweert, dat het testimonium alleen formeel is. Als ik wat doe zien, dan is er een object. Referent had dus moeten zeggen: de H. G. geeft te zien, in aansluiting met, nooit zonder de H. S. Om te zeggen, dat er in het getuigenis niets materiëls is, dat is verkeerd.

Referent, antwoordende, zegt, dat sommige uitdrukkingen van Dr Ravinek en Dr Hepp volstrekt niet bedoelen, wat De Schoemakers opmerkte, maar wel den schijn geven, alsof.

Tegen Prof. Ridderbos merkt Spr. op, dat op natuurlijk gebied niet alleen God ons een oog geeft, maar ook voortdurend doet zien. Maar in die werking zit geen inhoud in; de inhoud komt uit de schepping. Satan geeft in zijn getuigenis wel inhoud, maar dat kan hij niet anders. De H. Geest heeft de Schrift.

Prof. Bouwman constateert, dat referent en debat verhelderend gewerkt heeft. De verschillen zullen makkelijk in persoonlijk gesprek opgelost kunnen worden.

Het spreekt vanzelf, dat ik mij over het hier verhandelde bijzonder interesseer. Het doet mij genoegen, dat de grondgedachte van mijn proefschrift ook hier weder wordt aanvaard. Alleen meen ik uit het persverslag te moeten opmaken, dat men hetgeen ik aangaande het algemeene Geestesgetuigenis (testimonium generale) betoogde, in zekeren zin overbracht op het bijzondere Geestesgetuigenis (testimonium speciale). Daartoe heeft men natuurlijk het recht. Mits men het maar niet op mijn rekening stelt. Laat mij hier alleen verklaren, dat ik het bijzondere Geestesgetuigenis volstrekt niet als een soort openbaring naast of boven of in plaats van de Schrift stel. Dit is lijnrecht met den gedachtegang, welke ik in mijn proefschrift ontwikkelde, in strijd.

Op den Theologischen Schooldag kon men het met elkander over aard en strekking van het bijzondere Geestesgetuigenis niet eens worden. Of de verschillen zoo gering zijn, dat ze in persoonlijk gesprek gemakkelijk kunnen worden opgelost, gelijk Prof. Bouwman beweerde, geloof ik toch te moeten betwijfelen.

Ik heb een gissende poging gedaan om te weten waar de schoen wrong. Maar als men niet de vergadering zelf heeft bijgewoond (waartoe ik niet de gelegenheid had), blijft gissen steeds gevaarlijk.

Daarom zou ik langs dezen weg een zeer vriendelijk verzoek willen doen.

Men weet misschien, dat ik juist bezig ben over het bijzondere Geestesgetuigenis een studie te schrijven.

Als nu referent en debaters zoo goed wilden zijn mij toe te zenden, wat zij ten gehoor gebracht, zouden zij mij een genoegen doen. Ik hoop dan zooveel mogelijk er op in te gaan.

Doch dan mag ik zeker wel op eenigen spoed aandringen?

De Cynisch-Stoïsche propaganda en de verbreiding van het Evangelie.

Het tweede referaat werd geleverd door Dr A. Sizoo.

De volledige titel luidt: „De betekenis der Cynisch-Stoïsche propaganda voor de verbreiding van het Evangelie”.

Ook dat is een actueel onderwerp.

Sommigen zijn zoover gegaan, dat zij een nauwe verwantschap aannamen tusschen de Stoïsche wijsbegeerte (waarvan ook de Handelingen spreken) en het Christendom.

Dat we hier met een opmerkelijk verschijnsel te doen hebben, is buiten twijfel. Hooren we naar Dr Sizoo:

Moet dus ten aanzien van een navolging der propaganda-methode door Paulus en de andere Christelijke predikers volstaan worden met de aanduiding van de mogelijkheid, zoo is daarmee nog niet gezegd, dat het optreden der heidensche moralisten formeel niet van groote betekenis is geweest voor de verbreiding van het Evangelie. Immers hun optreden gewende de menschen allerwege aan de straatpredikatie, het spreken in gehoorzalen en de persoonlijke prediking, zoodat toen de Evangeliepredikers op dezelfde wijze optraden — al dan niet in navolging der heidensche zendelingen — dit instituut niet eerst langzamerhand zich in de volksgewoonten behoefde baan te breken en zoo door zijn nieuwigheid terughouding veroorzaakt zou. Het is moeilijk na te gaan, welk een gemak de Christenpredikers van dit instituut gehad hebben, want de testimonia dienomtrent zijn weinige. Maar ze zeggen des te meer. Immers voor de kennis van de verbreiding des Evangelies kunnen we temauwernood genoeg

waarleeren de mededeeling in Hand. 17:17, dat Paulus alle dagen handelde op de markt met degenen, die hem voorkwamen en Hand. 19:9 en 10, dat hij twee jaren lang handelde in de school van Tyrannus, „zoo dat allen, die in Azië woonden het Woord van den Heere Jesus hoorden, beide Joden en Grieken” (ook later schijnen de Christenpredikers vaak in scholen opgetreden te zijn of zelf scholen gesticht te hebben en zoo de voordeelen genoten te hebben, welke de filosofiescholen boden, waartoe vooral behoorde vrijheid van beweging).

Wanneer we verder nagaan welke betekenis de Cynisch-Stoïsche propaganda door den inhoud harer prediking voor de verbreiding van het Evangelie heeft gehad, dan kunnen we in het algemeen zeggen, dat die betekenis gelegen is in het scheppen van een stemming, een atmosfeer, die de heidenwereld voorbereide tot het ontvangen van het Christendom. Boven duide ik reeds aan, dat ook andere factoren daartoe hebben meegewerkt, waaronder vooral genoemd moeten worden het binnen dringen der Oostersche godsdiensten met hun mystieke religiositeit en de Joodische diaspora. Soms kruisen deze invloeden elkaar, soms loopen hun wegen parallel of samen; gezamenlijk hebben ze de heidensche mentaliteit zoo bewerkt, dat wie opmerken wil, de tijden zien rijpen tot de komst van het Evangelie.

De Cynisch-Stoïsche propaganda werkte in de eerste plaats mede aan het afbreken van het polytheïsme. Niet dat zij theoretisch het polytheïsme verhoedde, maar in de praktijk bewoog ze zich in monothetische richting. Ze maakte het Godsbegrip los van de vele goden, verheft het verre daarboven en legde den nadruk op het begrip het goddelijke. Zoo maakte ze langzamerhand het heidensche gevoel los van het polytheïsme, waarin het met vele vezelen geworteld was. Van hoe groot belang dit geweest moet zijn voor de prediking van het Christendom, is duidelijk, wanneer we ons realiseren de geweldige verandering, die een plotselinge overgang tot het monothetisme in het gemeel van den polytheïst, wiens veelgodendom de kern zijner religie is, moet hebben gebracht. Dat ook de heidensche zending de ondervinding heeft, dat juist het aanvaarden van het Christelijke monothetisme voor den heiden aanvankelijk de grootste ommekeer beteekent, daarop wijst ook Prof. Woltjer in aansluiting aan de parallel, die Ruizer trekt tusschen den overgang tot het Christendom van Caecilius in den Octavius van Minucius Felix en dien van een Japanees.

Vervolgens bracht de Cynisch-Stoïsche propaganda een dieper innerlijk leven en een gevoel van zonde en schuld.

Reeds Antisthenes leerde de zondigheid van het menschelijk geslacht, maar eerst in de prediking der jongere Cynici en Stoïcijnen krijgt de leer, dat de mensch van nature zondig en Gods vijandig is, een meer individueel en religieus karakter. De oude Stoa zag de verlossing van den mensch daarin, dat hij in fier zelfbewustzijn eigen natuurwet volgde; maar nog vóór de verkondiging van het Christendom worden, mede onder invloed der Cynisch-Stoïsche propaganda, de fundamenteelen van dit antieke rationalisme ondergraven door een meer deemoedige stemming. Het zelfbevoelen van te kunnen steunen op eigen kracht en verstand verdwijnt; men ziet uit naar Goddelijke hulp en er komt een verlangen naar verlossing, verzoening en genesing. Er is sprake van bekeering en een Heilandsverwachting beheerscht het tijdperk van Augustus.

De Stoïcijnsche leer van de eenheid van het gansche menschelijk geslacht is door hen gebracht tot het volk. Wat bij de Oude Stoa misschien meer theorie dan praktijk was, is door hen beleefd: niet alleen hebben ze ertoe meegewerkt de afscheiding tusschen Griek en barbaar te doen verdwijnen, ook het onderscheid in stand en afkomst hebben ze pogen op te heffen en de positie der vrouw verbeterd. Terecht zegt Prof. Woltjer, dat de kosmopolitische strooming „er toe meewerken moest, een prediking ingang te doen vinden, wier uitgangspunt is, dat God uit éénen bloede het gansche geslacht der menschen heeft gemaakt”.

Daarbij dient nog op één omstandigheid in het bijzonder, de nadruk gelegd te worden en wel deze, dat de volkspredikers werkelijk het volk, de groote massa, bereikt hebben. Moge ook al in de oudheid de filosofie meer gepopulariseerd geweest zijn dan bij ons — waarbij echter niet vergeten mag worden, dat de oudheid geen godsdienstige prediking kende zooals wij — toch zal ze de groote massa des volks wel vrij koud gelaten hebben. Maar tot die massa droeg de Cynische prediking door en het is wellicht niet gewaagd aan te nemen, dat op dat terrein haar invloed veel groter geweest is dan we zouden vermoeden. Het voorbeeld van Socrates volgend hebben de straatpredikers nagenoeg niets geschreven; gelukkig hebben Epictetus en Musonius in Arrianus en Lucius hun Plato gevonden, die 's meesters wijsheid voor het nageslacht bewaard heeft. Maar voor verreweg het grootste gedeelte is de Cynisch-Stoïsche prediking beneden den drempel van het literaire gebleven en daardoor ook buiten de overlevering. Immers in het algemeen bemoeit de antieke literatuur zich niet met de lagere volksklasse en daardoor is ook het beeld, dat wij ons kunnen vormen van haar woelen en werken en denken zeer onvolkomen; de voortgezette studie der papyri zal hier veel licht te ontsleken hebben. Dienovereenkomstig kunnen we ons ook moeilijk een voorstelling vormen van de uitwerking der massaprediking en moeten we volstaan met aan te nemen, dat zij gereeden ingang vond. Wellicht komt die veronderstelling ons des te juist voor, wanneer we de verbreiding der filosofisch-religieuze ideeën onder het volk mogen beschouwen als analoog aan het interesse, dat meer ontwik

17. dat
met dege-
in 10. dat
hoof van
woonden
en, beide
Christen-
in of zelf
oordeelen
menschen
in bewe-

kelden er voor hadden. In dat geval krijgt de mededeeling van Origenes, dat in zijn tijd weinigen Plato lasen, maar allen Epictetus, groote waarde. Bovendien wanneer we in het optreden dezer heidenen terecht de voorzienigheid Gods bewonderen, dan is dat een reden te meer om aan te nemen, dat die voorzienigheid zich ook uitstrekte tot de armen der aarde.

Ik hoop door weglating van citaten en moeilijke gedeelten hiermee een zeer belangrijk deel van het referaat leesbaar gemaakt te hebben, zelfs voor niet-wetenschappelijke menschen en daardoor te hebben meegewerkt aan de zoo noodige popularisering der wetenschap.

De toga.

ekenis de
and lurer
Evangelie
een zeg-
scheppen
e heiden-
van het
dat ook
kt waar-
t himen
hun my-
ta. Soms
open hun
elken ze
op wie op
komst

te in de
het poly-
lythetisme
ze zich in
odsbegrip
haarhoven
delijke.
heidensch
het met
ot belang
van het
ons rean-
m ploteke
gemoed
de kern
d ook de
aest dat
te monoe-
le groote
F. Woltjer
zer trekt
dom van
Felix en

et propa-
gand van

van het
prediking
de leer,
Gode vijf-
gatus la-
ding van
ewustzijn
de ver-
de onder-
de fun-
dergraven
et zelfhe-
en kracht
iodelijke
erlusing,
bekeerling
het tijd

van het
gebracht
mischien
beheeld
e afschei-
verdwij-
st hebben
er vrouw
te koerna-
loest, een
gangspunt
geslacht

id in het
en wel
het volk,
ook al
epopulari-
bij echter
heid geen
— toch
vrij koud
drong de
licht niet
rein haar
e zonden
volgend
geschre-
ionius in
e's mees-
erd heeft
te is de
drempel
ok buiten
e bemoeit
are volke-
dat wij
a werken
te studie
a hebben.
moeilijk
ding der
met aan
Wellicht
ter voor-
hisch reli-
schouwen
ontwik

Doch om nu van den Olympus der wetenschap weer af te dalen naar den beganen grond. Of neen, af dalen is hier het woord niet. Het gaat toch weer over klimmen. Maar nu over het beklimmen van den kansel. In verschillende kerken, waar de oude toga was afgeschaft, wordt hij weer uit de kast tevoorschijn gehaald. Het is ook niet onmogelijk, dat men een nieuwe bestelt. Ook de Utrechtsche predikanten besloten ertoe. Maar dadelijk was een dagblad erbij om te insinueren, dat dit wees op een veranderde mentaliteit in onze kerken, die in vroeger, steiler dagen stellig voor „verflauwing der grenzen" zou zijn gequalificeerd. Da's geen gekheid.

Natuurlijk liet Dr de Moor zoo iets niet onder zich. Hij verdedigt zich en zijn collega's als volgt:

Dit stukje is in een onbewaakt oogenblik aan de pen der Redactie ontglipt. Had ze even de moeite genomen, inlichtingen te vragen bij degenen, die het kunnen weten, dan zou ze niet zoo volstrekt er naast geweest zijn.

Dan toch zou haar gebreken zijn, dat hier ter stede De Klarhamor en Pernhout jaren lang in toga hebben gepreikt, en dat ook in andere Kerken, b.v. Amsterdam, onderscheidene predikanten, die voormannen waren der Doelen, dat gewaad droegen bij de bediening des Woords. Nooit is er in het niet dragen der toga een behoefte bevestigd om ook uiterlijk eenigszins anders voor de gemeente te verschijnen dan de Hervormde predikanten. Zoo klein zijn we gelukkig niet.

Van een veranderde mentaliteit is dus evenmin sprake.

In „vroeger, steiler dagen" is de toga, om nu maar bij Utrecht te blijven, van genoemde predikanten nooit als „verflauwing der grenzen" gequalificeerd. Reeds het noemen van de namen dezer zoo principieel krachtige en vasthoudende mannen doet zien, hoe abuis de courant van Bosch thans was.

Niet minder onjuist is de meening, dat men nu zou gaan inzien, dat een plechtig ambtskleed allerminst afbreuk doet aan den ernst der godsdienst oefeningen, aan het zuiver Calvinistisch karakter. Wanneer de Redactie beter op de hoogte was van de Kerkgeschiedenis, zou ze geweten hebben, dat in de beste dagen van het Calvinisme reeds dit inzicht bestond. Het is inderdaad niet iets nieuws, en evenmin een bewijs van bijzonder helder denken als men zoo iets vat.

Neen, de toga wijst niet op een „veranderde mentaliteit"; noch in dezen zin, dat wij minder steil zijn dan onze voorgangers, zooals de Redactie vermoedt, noch in dien tegenovergestelden zin, dat wij nu terugkeeren tot den scherpen strijd van de periode na de Doelen, toen in onze Kerk de toga gedragen werd. Ganzsch andere motieven hebben tot dit besluit geleid.

Ze zijn deze: een ambts gewaad heeft geen reilen van bestaan in onze Kerken. Maar het is noodig, dat de Dienaren des Woords optreden in een voegzaam, deftig kleed overeenkomstig de waardigheid van den Dienst des Woords; want al zijn de vormen niet van de hoogste beteekenis, waarde hebben ze toch zeker.

Nu is de „stijve gekleede jas", om met de Redactie te spreken, wel een deftig, maar toch een weinig bevreemdend costume. De witte das, niet minder stijf, werd hier reeds eenigen tijd niet meer gedragen en is in tal van Kerken afgeschaft. Anthonia Margaretha zegt ervan in „Vormen en Manieren": „Een witte das bij gekleede jas is uit de mode, en wordt alleen nog gedragen door koster, kelners en portiers. Ook door die predikanten, welke er bezwaar tegen hebben met de mode mee te gaan of die zich hierin willen schikken naar den verouderden smaak hunner gemeentelieden" (Blz. 66, 67).

Hier en daar werd reeds, maar men zegt, gepreikt in jacquet, met gekleurde das, met gestreepte broek. Het moge niet in strijd met de H. Schrift en de belijdenis zijn als men zoo doet, het is toch wel in strijd met de goede vormen en met den goeden smaak.

Het eenig motief der Utrechtsche predikanten om weer toga te dragen is geweest, dat zij voor wie in de bediening des Woords optreedt een deftig gewaad gepast achten en meenden, dat het best de van ouds daarvoor gebruikte toga dienst zou kunnen doen, omdat we daarin een costume hebben, door de historie gewijkt en dat niet aan de wisselingen der mode onderhevig is. Onderscheidene predikanten van de Gereformeerde Kerken deelen dit gevoelen en dragen haar reeds geruimen tijd. Wij besloten nu ook daartoe over te gaan; en zooals men ziet heeft dit niets te maken met al de motieven welke men aan de Oudegracht er in zocht.

Men zou als nieuw motief er nog aan kunnen toevoegen, dat voor predikanten, die in de week gewoon zijn een gekleede jas te dragen, de toga

voor den Zondag een aangename afwisseling biedt.

Laat ieder hierover denken, gelijk hij wil.

Zoo iets, dan behoort dit wel tot de zgn. adiaphora, de onverschillige dingen.

Veel is er in de laatste jaren veranderd.

Maar de woordspeling van voor 30 jaren niet: in de Hervormde Kerk leervrijheid, in de Gereformeerde kerken kleervrijheid.

HEPP.

BOEKBESPREKING.

„In den Réveilkring", door Everard Gwin.
Baarn — Hollandiadrukkerij, 1920.

Van de Réveil gaat nog immer stille bekoring uit. Het is een genot om nog eens in dien kring in te leven.

Ook al heeft men een open oog voor de fouten, welke deze religieuze beweging in de eerste helft der vorige eeuw aankleefden, al wordt het u hoe langer zoo duidelijker, dat ze wel moest verlopen, omdat zij geen reformatische stuwkracht ontwikkelde, omdat zij niet breed en diep genoeg ging, toch doet u de innige godsvrucht in die kringen zoo welvuldig aan. En als zij aan de literatuur, die daarover bestaat, eenige uren wijdt, zijn het u uren van retraits, van intimiteit, van kostelijke afzondering.

Van jongs af voelde ik mij tot de Réveil aange trokken, al waardeerde ik het betere, dat wij hebben ontvangen.

Daarom was een boek als het bovenaangekondigde mij zoo bijzonder welkom.

De schrijver heeft zijn kennis geput uit onuitgegeven dagboeken, en op onuitgegeven brieven ten getale van 5000.

Het biedt alzoo een gewenschte aanvulling op het bekende dagboek van De Clercq.

Hoewel de auteur, volgens eigen bekentenis, de godsdienstige overtuiging van de Réveilmannen niet deelt, heeft hij toch met blijkbaar weemoeds herinnering aan die goede dagen van ouds en met groote pietist dit werk geschreven.

Ik voor mij vond menige bladzijde verkwikkend.

Lang heb ik deze recensie uitgesteld.

Ik wilde n.l. wachten tot de ruimte van ons blad het veroordeelde er eenige van de beste bladzijden uit over te nemen.

Ze zijn ontleend aan het prachtige hoofdstuk over Mevrouw Groen van Prinsterer.

In de opmerking die wij zooveel uit den brief d.d. 4 Dec. 1831 van Mevrouw Groen aanhaalden, leert men haar zoo recht kennen. Het volk Des gloria, dat er in trilt, is geen machinale lippenpreveling van Heere Heere. Bij een ernstige ziekte van haar man schrijft zij: „moet ik niet bidden dat deze ure voorbij ga, maar bidden dat Zijn Naam worde verheerlijkt. — „Door mij en door mijn kinderen zoo teerbeminden „Willen". Zij wilde „dat ieder genus, iedere betrekking van vriendschap en liefde, dat alles, alles nader brengen tot den Heer; op wien kunnen de leden nauwere betrekking hebben dan op het hoofd". De opvatting van lichaam en leden (1 Cor. 12: 26, 27) het „nieuw gebed", „dat zij elkander liefhebt". (Joh. 13: 34) en het Hoogepriesterlijk „opdat zij allen één zijn" (Joh. 17: 21) — het zijn de leuzen, die in de brieven van Mevrouw Groen telkens terugkeeren. Steeds beschuldigde haar teer geweten haar, dat zij bekort school in liefde. Na het bezoek van een bepaald persoon, schreef zij aan een vriendin: „Vanmorgen had ik te minste zoo al geen liefde voor haar, teminste een levendig besef hoe onnatuurlijk mijn gewone koude is, hoe toch het oneid niet ten eendenmale onoverleefbaar kan en mag zijn ontroost het andere. Ja, gebrek aan liefde, dat is vreeslijk". Een andere maal zegt zij: „... bidt toch met en voor mij om de ondervinding van de almachtige en vernieuwende kracht van dien Geest, opdat hart en ziel, leven en wandel, woorden en gedachten, heiliger, meer vervuld met God mogen zijn en ik meer afkeer van wereld en menschen moge hebben".

Was de eerstaangehaalde zinrede een weerslag van den godsdienstigen eisch; heb nu naasten lief als u zelf, de laatste aanhef betreft het — heb God lief bovenal. Eens schreef zij: „Wat is toch die ingenomeneheid met menschen een gevaarlijk ding voor mijn hart. Ieder oogenblik voeg ik dat, om a Saint indeed te zijn, 'thart bovenal wat te bewaren is, bewaard moet worden, dat aan God de eerste plaats, zoo geheel toebehoort".

Zij achtte het dus in 'algemeen een gevaar om te veel zich aan menschen te hechten. Jésus est notre ami suprême, Jésus is onze vriend boven allen, naar Malan's reveil-cantique. Maar de medemenschen mag en moet men — van godsdienstig standpunt beschouwd — als reisgezellen liefhebben. Mevrouw Groen viert in zichzelf heel, om haar eigen woorden te bezigen, wanneer zij weer een ziel heeft gevonden die denzelfden weg als zij wenscht te gaan en die zij eenmaal mag afwachten of „door wie zij mag afgewacht worden in het Vaderland. Inderdaad waren er velen die haar lief waren op de wereld, vele „geleiden", zooals zij het uitdrukt, „want het woord kommisson vindt zij „een bitter koel woord". Zeer velen schouwen bij toekoming haar liefde en vertrouwen, een feit, dat zij verklaart niet te kunnen begrijpen.

In haar hartelijke belangstelling in veler leven en lot moest zij wel eens klagen: „Het is niet te gelooven, hoeveel en verlerde bewaren tot ons worden gebracht". Men behoeft hier gelukkig als oorzaak niet enkel te denken aan de juiste, pessimistische opmerking van den Spreukendichter: „het goed brengt vele vrienden toe". Neen, het was niet minder haar bijzondere persoonlijkheid, die de harten voor haar won.

Gelukkig bleef zij er nederig onder. Ten deele reeds door haar voortdurende zelfkritiek. Zij vindt een absoluut vertrouwen, bijkende uit het aanwijzen van elkanders gebreken, een hoofdvereischte voor vriendschap. En dan: het voortdurend zich rechten naar een bepaald ideaal, is een probaat middel tegen zelfoverschatting. Mevrouw Groen vond dit in haar intensieven en echten godsdienst. „Alle mijne wenschen, al waren ze ook nog zoo goed en groot, acht ik niets, vooral niet voor den volmaakte Reiger". Toen een later vriendinnen eens de klacht uitte dat het zoo moeilijk is om zó te handelen, dat men bevreden kan zijn met zichzelf, antwoordde zij dat die uitlating de opvatting inhield, dat men kon tevreden worden met zichzelf. En die mogelijkheid ontkende zij. „Ik ben er nu volstrekt niet voor om het trachten naar den volmaakte heid uit te sluiten, maar ik geloof dat hoe meer men daarin verdert des te harderder wordt ook de groote onvolmaakte heid van God voor onze ziel en daarbij vergaat dan alle onze deugd; als wij alle Zijne geboden hebben bewaard" moeten wij dan niet zeggen, „ziet wij zijn onnutte dienstknechten en hebben niets meer gedaan dan wij behoorden te doen".

Deze uitlatingen zijn geen koel overgenomen formules en er blik door die woorden niet, gelijk door de gaten van Diogenes' gevild-schamel kleed, de ijdelheid, — neen, het zijn bekent-nisse omter schone Soele.

Het leit nu dat zij ten opzichte van zichzelf zoo sterk voelde het zinnmoedende haven het zinn, maakte haar niet enkel nederig, zooals wij zagen, maar het maakte haar ook mild in de beoordeeling van anderen. Sprekende over het gevoel van eigenwaarde, waarvoor vaak wordt gepleit, geeft zij te kennen dat een dergelijk gevoel mischieu tot op zekere hoogte noodig is, maar toch niet is overom te brengen met „die christelijke nederigheid, waardoor wij niemand hard beoordeelen, waar, door het gedurig denken aan den eenigen volmaakte, al onze deugd wegvallt".

Wij hebben hier niet te doen met een negatieve heilheid, waarbij men niss niet dat hinderlijk is. Er waren wel degelijk eigenschappen in anderen, die haar hinderden, een feit, waarvan zij zichreive als van iets verkeerd beschuldigde. Ook was zij niet onthout van te zins de ridicules. Maar de goedheid van haar hart en haar levendig besef, wie ben ik die een ander oordeel, gaf haar die indigentie tegenover anderen. Nood wil zij anderen verdoelen. Zij wil ook rekenen met invloeden, die op anderen hebben gewerkt. Eens sprekende over een fat in 'algemeen dromt zij er op aan om te overwegen wat „opvoeding, verstandelijke vermogens en veel dingen, kunnen hebben medegewerkt om iemand dat altijd belachelijk zelf-behagen te geven".

Niet alleen ten opzichte van 'ethische, ook ten opzichte van 'religieuze oordeelde zij mild. Aantrekkelijk is in dit opzicht hetgeen zij schrijft in een brief d.d. 11 Dec. 1831: „Over den Hr H. had ik vroeger u ook niet hooren spreken". — met geheel mijn hart heb ik leed over zulk een man en toch, hij zoekt naar waarheid, twist over godsdienst, — werkd die gelooven somtijds — mocht hij 'tuch in waarheid wenschen, er is niets beters als rints bij God, als vrede met Hem door onze lieven Zaligmaker. Hem te kennen, te aanbiden, te verheerlijken, wat anders geeft die vrede? — Ik wocht hem nauwelijks toen hij mij riep om toch niet meer 'thart geheel bezig te houden met allerlei ijdele woorden, inplaats van naar Hem alleen te luisteren — ik was verloren, maar hij redde, — niemand kan ik nu buitensluiten, want die de stem van degen Herder tot 'thart mocht klinken, zal tot Hem komen al schien hij ook verder afgedwaald dan ik".

Het valt mij inoelijk niet meer te citeeren.

Ge komt hier onder den indruk van een teere, Christus minnende ziel.

Metten voelt zij hier een geestelijk gebrek in onzen tijd, ook in onzen kring.

Wij hebben te weinig van zulke mannen en vrouwen. De vacantie nadert.

Ik zou den raad willen geven, dat men ook dit boek in zijn koffer pakte om het ergens op een ver-scholen plekje te lezen.

Men zal er zeker kritiek op oopenen.

Maar er ook gewijde stemming van ondergaan.

HEPP.

STEMMEN UIT ONZE KERKEN.

Geachte Redactie!

Nu in de reeks hoofdartikelen, sinds de verschijning van het 1e nr gewijnd aan de ontvrouwing en de benadering van het doel van dit orgaan, blijkbaar een pauze bereikt is, gevoel ik behoefte mij omtrent eenige punten nader te orienteeren.

1o. Geconstateerd werd het bestaan van hervormingsgezinde richtingen in onze Kerken. Of aan meer dan twee richtingen gedacht werd, bleek niet. Ik meen er in hoofdzaak twee te zien, heb getracht mij van beider karakter en oogmerken een zoo klaar mogelijke voorstelling te vormen, doch kan daarbij natuurlijk feil zijn gegaan. Voor menigen heeft de toestand ook nog veel schemerachtigs. Eenmaal gegeven het feit, dat zich onder ons meer dan een reformatische richting reëel aandient, mag over dit naar schifting zwevend proces toch ook wel meer licht opgaan. Een karakteristiek, scherp gesteld in bezonnenheid, zou velen welkom zijn.

2o. Er zijn dus richtingen; of stroomingen, bewegingen, acties, zooals het bij afwisseling ook wel genoemd wordt. Dat zijn woorden, die, vooral als ze voor een kerkelijken toestand gebruikt worden, denken kunnen geven. Een blik op de positie van het Hervormd Kerkgenootschap, zowel vóór '86 als daarna, en we weten er misten alles en het niterste van. Ieder onzer heeft het recht zijn persoonlijk gevoelen te vertolken, maar reeds daaraan stelt de geheiligde conscientie en de Gereformeerde ordening van het kerkelijk leven grenzen. Des te meer voorzichtigheid zal dus worden vereischt, als het komt tot onderling contact en overleg van gelijkgezinden, zekere Kring formatie, het nemen van leiding, programstelling, doel bewuste propaganda en critiek, eventueel georganiseerd actie. Hoeveer is het betreden van dien weg — waar op men vordert zonder 't zelf haast te merken — verenigbaar met de Gereformeerde kerkelijke orde? Wat overal elders kan en mag, kan en mag daarom toch nog niet in de Kerk.

3o. Zij het op onderscheiden wijze, er wordt dan gestuurd naar reformatie der Kerk. Wat is dat voor een soort reformatie, die de komende tijd ons brengen moet? Reformatie is onder ons totnogtoe een begrip met een historischen, beperkten inhoud. Waar en wanneer het fundament der Kerk, het Woord, het Sacrament, de Belijdenis, in het geding ligt, daar en dan gold de strijd der reformatie. Maar zoover is het onder ons toch nog niet, het reformatorenkleed kan nog ongelegd blijven. Moet het, instee van reformatie, mis-schien zijn: restauratie, of nog bescheidenet: verdere installatie?

4o. Dit blad wil zich in dienst stellen van het reformatisch streven. Maar hoe bepaalt het daarbij zijn verhouding tot de onderscheiden richtingen? Is dit orgaan niet meer dan een voor ieder reformatisch gezinde toegankelijke spreekplaats, onder een redactie, die zich met de rol van ordebewaarder vergenoegt? Zoekt men in dezen weg eenheid, verwacht men haar daar ook? Of berust het stuur in handen van een bepaalde groep, die aan anderen vergunt nu en dan eens mee te rijden? Wie heeft dan de leiding? Ik verkeer ten deze onder een indruk, die echter gevolg kan zijn van een bedriegelijken schijn.

Ziehier eenige vragen, in haar bondigheid ongelukkig wel wat doende denken aan een verhoor, maar